सुनृत्यमानातिसुशीलयुक्ता
मुक्तालताकल्पितहारयष्टिः।
चूताङ्कुरं पाणियुगे वहन्ती
जवारयाङ्गी तुङ्गिकेरितेयम् ॥१॥
संगीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावं
समाश्रिता गायनसम्प्रदाये।
खर्वाङ्गिनी नूपुरपादपद्मा
सा पञ्चमी पञ्चमवेदवेत्री ॥२॥
उरसि केशूचयस्य सुभारं
विदधती शयनोत्थितचारुवेशम्।
विलुलितालकवल्लिलताङ्गी
भासुरा ललिता कथिता बुधैः ॥३॥
सखीकलापैः परिहास्यमाना
वियोगिनी कान्तवियोगदेहा।
मौनस्तनी चैव धराप्रसुप्ता
श्यामा सुकेशी पटमञ्जरीयम् ॥४॥
कर्णोत्पलालम्बिमधुव्रतालीं
द्योतिं सा मञ्जुलकूजितानि।
कान्तान्तिकं गन्तुमनाः प्रदोषे
सा गुर्ज्जरी वेशकलोचिताङ्गी ॥५॥
अध्यापयन्ती निजशिष्यवृन्दं
सङ्गीतशास्त्राणि विवेचनाभिः।
मनोहरा हारलताभिरामा
समस्तभावाङ्कुशला विशेषा ॥"६॥०॥

अथ हिन्दोलः।

"हासाभिलासेन पतन् पृथिव्यां
उत्थापितस्तत्त्वयमालिवृन्दैः।
उल्लोलसङ्गीतरसैर्विदग्धो
हिन्दोलरागः कथितो रसज्ञैः ॥१॥
मयूरकेकाश्रवणोल्लसन्ती
मयूरिकाशृङ्गततं किरन्ती।
मयूरकान्तीव धितिं दधाना
मायूरिका संकथिता गुणज्ञैः ॥१॥
प्रदोषकाले गृहसंप्रविष्टा
प्रदीपहस्तारुणगात्रवस्त्रा।
सीमन्तसिन्दूरविराजमाना
सुरक्तमाल्या किल दीपिकेयम् ॥२॥
सार्द्धं सखीभिर्विजने वसन्ती
विचित्रवर्णोज्ज्वलितप्रसङ्गा।
निरीक्षमाणाननदर्पणा या
सा देशकारी कथिता गुणज्ञैः ॥३॥
भर्त्तुर्दधाना चरणारविन्दं
निषेधयन्ती परदेशयानम्।
प्रकामदान्यप्रसुखे निमग्ना
सा पाहिड़ा संकथिता कवीन्द्रैः ॥४॥
कर्णे दधाना सुरपुष्पयुग्मं
स्फुरत्सुवर्णोज्ज्वलमनोहराङ्गी।
क्षीरानना चारुविलोलनेत्रा
वराङ्गनेयं कथिता वड़ारी ॥५॥
उत्पन्नमात्रे प्रथमापराधे
मानं पुनः कर्त्तुमनाश्चीरेव।
अनुस्वभावान्नियतं वदन्ती
सा मोरहाटी हठकेलिरङ्गा ॥"६॥०॥

अथ कर्णाटः।

"लयाम्बपालिस्तुरगाधिरूढो
मयूरकण्ठातिसुकण्ठकान्तिः।
स्फुरत्सितस्निग्धरसः प्रशान्तः
कर्णाटरागो हरितालवर्णः ॥१॥
चिरं नटन्ती शुभरङ्गमध्ये
संप्रार्थयन्ती नटिनं वसन्तम्।
सुगीततालेषु लतावधाना
नटी सुशाटीपरिधानदेहा ॥१॥
स्वनायकं पुष्पलताधिरूढा
हसन्मुखी सर्व्वसुखं वहन्ती।
स्वनानि शृण्वन्तितमोति सुग्धा
भूपालिका सा खलडुत्तरीया ॥२॥
अध्यापयन्ती शुकसारसारीः
श्रीराम रामेति सुवेशलक्ष्मीः।
वामस्तनार्द्धस्खलितांशुकश्रीः
श्रीरामकेली कथिता कवीन्द्रैः ॥३॥
विशेषवैदग्ध्यवती समस्तान्
कलाविलासेन विमोहयन्ती।
हृद्भिन्नितस्मा परिपूर्णदेहा
वड़ा प्रसन्नस्तनभारभग्ना ॥४॥
भर्त्तुः समं पार्थसि सन्तरन्ती
पयोविहारेण सरोरुहाणि।
विचिन्वती सौरभमोदमाना
कामोदरागिण्युदिता गुणज्ञैः ॥५॥
आधूता नटनृत्यपरिश्रमेण
बाला लीलाभिः सुदती लतादा।
नटीनां कल्याणी कथयति मत्तहस्ती
एवप्रस्थानं सुखरिता किङ्किणीकलापम् ॥"६॥

अथ रागरागिणीनां भावनिरूपणम्।

"मालवः श्रीश्च हिन्दोलो मल्लारस्तदनन्तरम्।
गायन्ति गायका धीरा सागन्देन चतुष्टयम् ॥
वसन्तो रागः कर्णाटो द्वौ वीरौ भवतः क्रमात्॥
धानसी मालसी चैव भैरवी माधवी तथा।
सुभगा पञ्चमी नाटी वेलोवारी च गुर्ज्जरी॥
कामोदा चापि कल्याणी कोड़ा केदारिका तुड़ी।
कौमारी मायूरी चैव देशकारी च सिन्धुड़ा॥
रामकेली च भूपाली रागिण्यश्चेति विंशतिः।
आनन्दांशा इति प्रोक्ता गीयन्ते गानकोविदैः॥
पूरवी कानड़ा गौरी रामकिरी च दीपिका।
आशावरी विभासा च वड़ारी च मड़ा तथा।
एताश्च नव रागिण्यो वीरांशे गानसुत्तमम्॥
वेलावली च गान्धारी ललिता पटमञ्जरी।
वैरागी रागिणी चापि मोरहाटी च पाहिड़ा।
कल्याणांशा विभागोयात् सप्तैता रागयोषितः॥
रागेण रसभागेन षट्त्रिंशद्रागिणीषु च।
कल्याणन्दवीरेषु ज्ञापनार्थं मतत्रयम्॥"
इति संगीतदामोदरे शिवनारदसंवादे १। २ अध्यायौ॥ (तथा च संगीतदर्पणे।

अथ रागाणामुद्भवं दर्शयति।

"शिवशक्तिसमायोगाद्रागाणां सम्भवो भवेत्।
पञ्चास्यात् पञ्च रागाः स्युः षष्ठस्तु गिरिजा-
मुखात्॥
सद्योवक्त्रात् श्रीरागो वामदेवाद् वसन्तकः।
अघोराद् भैरवोऽभूत् तत्पुरुषात् पञ्चमो-
ऽभवत्॥
ईशानाख्यान्मेघरागो नाचारम्भे शिवादभूत्।
गिरिजाया मुखाल्लास्ये नट्टनारायणोऽभवत्॥"

अथ रागवेला।

"मधुमाधवी च देशाख्या भूपाली भैरवी
तथा।
वेलावली च मल्लारी वल्लारी सोमगुर्ज्जरी॥
धनाश्रीर्मालवश्रीश्च मेघरागश्च पञ्चमः।
देशकारी भैरवश्च ललिता च वसन्तकः॥
एते रागाः प्रगीयन्ते प्रातरारभ्य निशग्रः।
गुर्ज्जरी कौशिकश्चैव सादेरी पटमञ्जरी॥
रेवा गुणकिरी चैव भैरवी रामकिर्यपि।
सौराटी च तथा गेया प्रथमप्रहरोत्तरम्॥
वैराटी तोड़िका चैव कामोदी च कुड़ायिका।
गान्धारी नागग्रन्थी च तथा देशी विशेषतः।
शङ्कराभरणो गेयो द्वितीयप्रहरात् परम्॥
श्रीरागो मालवाख्यश्च गौरी त्रिवर्णसंज्ञिका।
नट्टकल्याणसंज्ञश्च सारङ्गनट्टकौ तथा॥
सर्व्वे गाटाश्च केदारी कर्णाट्याभीरिका तथा।
वड़हंसी पहाड़ी च तृतीयप्रहरात् परम्॥
अर्द्धरात्रावधि ज्ञेया एते रागाः सुखप्रदाः॥
यथोक्तकाल एवैते गेयाः पूर्व्वविधानतः।
राजाज्ञया सदा गेया न तु कार्यं विचारयेत्॥"

इति रागवेला।

अथ ऋतवः।

"श्रीरागो रागिणीयुक्तः शिशिरे गीयते
बुधैः।
वसन्तः सहायस्तु वसन्तौ प्रगीयते॥
भैरवः सहायस्तु ऋतौ ग्रीष्मे प्रगीयते।
पञ्चमस्तु तथा गेयो रागिण्या सह शारदे॥
मेघरागो रागिणीभिर्युक्तो वर्षासु गीयते।
नट्टनारायणो रागो रागिण्या सह हेमके॥
यथेच्छया वा गातव्याः सर्व्वर्तुषु सुखप्रदाः॥"

इति रागाणां ऋतुनिर्णयः। इति सोमेश्वर-मतम्॥ ०॥)

रागचूर्णः, पुं, कामदेवः। खदिरद्रुमः। इति मेदिनी। ने, १०६। फलगुचूर्णम्। इति शब्द-रत्नावली। आचारः। इति राजनिर्घण्टः॥

रागच्छन्नः, पुं, (रागेण च्छन्नः।) कामदेवः। इति शब्दरत्नावली। रागेणाच्छन्ने, त्रि॥

रागदः, पुं, (रागं ददातीति। दा+कः।) तैरबीक्षुपः। इति राजनिर्घण्टः। रागदातरि, त्रि॥

रागदाक्षिः, पुं, (रागदा रागप्रदा आक्षिः यद्भक्ति-र्यस्य।) मत्सरः। इति राजनिर्घण्टः। (विवरण-मस्य मत्सरशब्दे विशेषम्॥)